Politikai röpiratok.

48.

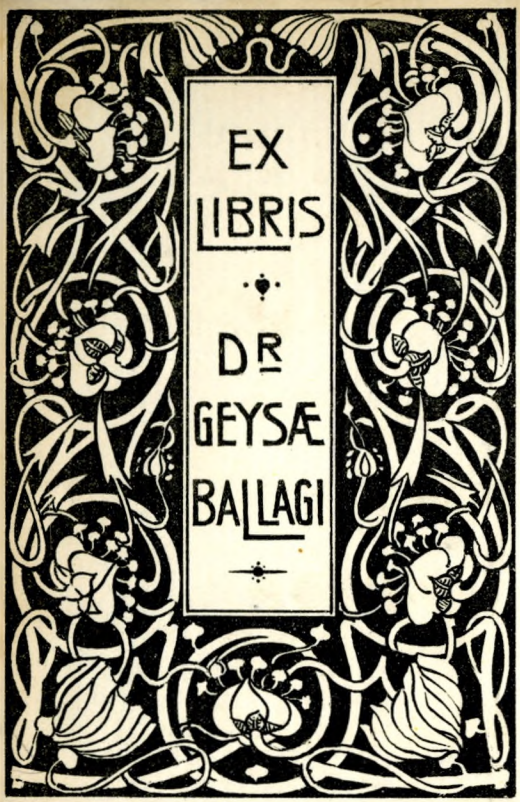

1963

1976

1994

1999 -07- 07

1.) 001 0006 385 186
2.) 001 0006 385 179
3.) 001 0006 385 162
4.) 001 0006 385 155
5.) 001 0006 385 148
6.) 001 0006 385 131
7.) 001 0006 385 124
8.) 001 0006 385 117

350 — 357

1. Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás s keleti kérdés iránt. Palszky Ferenctől. 1840.

2. Országgyűlési ámy- és fényképek. Kákay Aranyostól. 1861.

3. Szabad egyház a szabad államban. Gr. Montalembert után Matkovich Pál. 1864.

4. Jelentése azon választmánynak, mely a megyék, kerületek, kir. városok és községek rendezése tárgyában, a tanácskozási rend iránti javaslattétel végett kiküldetett. 1866.

5. A nemzet vagyonáról. Lónyay Menyhért pénzügyminister emlékirata nyomán P. E. 186

6. Választások után. Farkas Ödöntől. 1872.

7. Pávai V. Elek levele a m. kir. vall- és közoktatás minister urhoz a brassóvidéki falusi magyarság ügyében. 1874.

8. A protestantismus és katholicismus. Tanulmány a társadalmi rendezés felett Lavelaya Emil után. Dercenyi M. Sándor. 1876.

48
350

PULSZKY FERENCZ'

TÖREDÉKES ÉSZREVÉTELEI

A'

DUNASZABÁLYOZÁS

'S

KELETI KÉRDÉS

IRÁNT.

1.

TÖREDÉKES ÉSZREVÉTELEK

A'

DUNASZABÁLYOZÁS

'S

KELETI KÉRDÉS

IRÁNT.

IRTA

PULSZKY FERENCZ.

OKMAL.

POZSONYBAN,

NYOMTATTA SCHMID ANTAL.

1840.

b16752 001 64847

Dr BALLAGI GÉZA.

TÖREDÉKES ÉSZREVÉTELEK

A'

DUNASZABÁLYOZÁS

'S

KELETI KÉRDÉS

IRÁNT.

1.

Miután Gróf Szechenyi' irásai, a' gözhajózás és legközelebb a' pesti szerencsétlenség a' Duna' szabályozása felé irányozták a' nemzet' eszméit, a' jelen országgyülésre kibocsátott k. királyi előadások' harmadik pontja

kötelességünkké tette, ezen századokig elhanyagolt tárgyat komolyabb tanácskozás alá venni. Midőn tehát vízszabályozás és csatornázás napirenden vannak, talán nem szerfeletti, néhány pillantatot vetni azon nemzetekre, mellyeknél ezen eszmék már régen tetté váltak, 's azon feltételekre, mellyek mellett azzá válhattak.

A' legrégibb vízszabályozás és csatornázás, mellyet a' történetek' könyveiből ismerünk, a' Nilus-körüli munkák Egyiptomban, mellyeknek főczélja nem annyira a' kereskedés' előmozditása volt, mint a' földmüvelés' kiterjesztése, a' bevizezés 's erre következő beiszapolás által, mi annál nevezetesebb volt, minél borzasztóbb alakban nyult be a' keskeny Nilvölgybe a' lybiai homokpuszta, minden földtért, mellyet a' folyó' áradó vize nem fedett, elfoglalván, 's csak a' jótékony hullámok által győzetvén meg 's tolatván vissza, — minden bevizező csatorna egy győzedelem volt itten a' homokpuszta' hatása ellen. Ezen nagyszerű munkák folytonos felvigyázást kivántak, 's épen azért csak addig maradtak Egyiptom' termékenységének fő okai, mig a' jól elrendezett országban szigorú törvények mindenkinek birtokát biztosították, és szorgalmatos kezek nem hiányoztak, mellyek el nem fáradtak, a' folyó' hatását csatornákban mindig tovább terjeszteni, 's gátakkal tulajdonukat biztosítani. A' mint a' Pharaók, Lagidák 's Augustusok' helyébe khalifák 's végre basák léptek, Egyiptom megszünt Europa' búzakamrája lenni, nyomás népteleníté az országot, önkény által a' tulajdon ingó 's hübéres lett, 's biztosságával megszünt azon ösztön, melly a' folyót szabályozta, árját mesterségesen emelte,

hullámainak erejét gátakkal megtörte. A' puszta' homokja mindinkább elhatalmazott, 's Mehemed-Ali' vaspálczája 's lángesze még most sem képes kivinni azt, béres kezek által, mit a' tulajdon' érzete minden kényszerítés nélkül a' természet' hatalma ellen kivívott. —

Még nagyobb kiterjedésü, mint az egyiptomi munkák, China' csatornarendszere, hol azonban a' földmüvelésen 's különösen a' rizskásaföldek' bevizezésén kivül, még a' hajózás 's védelmi rendszer vétettek figyelembe, 's mellynek eredete a' mythicus időkbe tartozik. De itt is ugyanazon jelenetre akadunk, mellyet Egyiptomban jellemeztünk: ha jó fejedelmek törvényesen kormányoztak, akkor a' birtok' bátorsága nem veszélyeztetvén, a' vízi közlekedések jó karban voltak, 's a' nép, szives szorgalommal biztosítván öntulajdonát, az egésznek fentartását eszközölte. A' zsarnokokat, kiknek önkénye alatt a' birtokot törvény nem ótalmazta, a' chinai történetirók azzal jellemezik, hogy alattok a' csatornák elpusztultak, — természetesen, mert bizonytalan ingó tulajdonba nem ruházza be a' birtokos szünetnélküli fáradozását, mindennapi verejtékét 's a' béres kezek' nagy sokaságát, mellyet illy nagyszerü vállalatok megkivánnak, fizetni császári kincsek is elégtelenek.

Legbámulatosabb vízimunkák Europában azok, mellyek az alpeszi havak' foglalóit, az adriai tengerbe ömlő folyamokat szabályozzák. Kétfelől magas gátaktól körülvéve hengeredenek itt a' Brenta', Ets', Piare', Pó' 's testvérfolyamainak habjai a' tenger felé, 's mig a' fel-'s leevező csónakok 's hajók, a' legelénkebb ke-

reskedésnek eszközlői, a' föld' termesztményeit közel 's távol vásárokra, sőt a' világvásárra szállitják, addig ugyanazon habok, mellyek a' hajókat viszik, a' föld' termékenységét is elősegitik, a' könnyü, 's Olaszhon' égető éghajlata alatt olly jótékony bevizezés által, mert az Alpeszek' iszapja századok óta mindig emelte a' folyó' medrét, de ugyanazon arányban nőttek vele a' gátak is, ugy hogy most a' folyónak felülete jóval meghaladja a' körülfekvő vidék' lapályait. — 'S ezen óriási munkák, mellyek felső Olaszország' termékenységét 's kereskedését egyformán elősegitik, nagyobb részint észrevétlenül épültek, a' historia csak azt jegyezte fel számunkra, hogy felső Olaszországban kezdett legelőször a' közép korban a' városi szabadság virágozni; a' történetek' könyve fel nem jegyezhette a' folyók' elrendezésének mesterét, mert ez nem egyes ember volt, de egy egész nép, mellynek egyedei biztos birtokuk' védelmezésében az áradások ellen, egész hazájoknak a' gazdagság' egy uj forrását, az igy lassan készülő folyószabályozással, megnyitották. A' rómaiak nem hagyták nagyságuknak illy maradványait, 's a' Kolos (Claudius) császár által épitett emissarius a' Fucinus tóból, minden nagyszerüsége mellett is használhatatlan lett, mert a' legterhesebb kényuraság' idejében épülve, a' despotismus' országában, az egyedek' érdekét annyira nem érintette, hogy ezek' fentartására ivadékról ivadékra szálló gondoskodást szántak volna. A' mostan uralkodó nápolyi király néhány év óta újra kitisztitatja.

Méltó vetélytársa felső Olaszországnak Holland, a'

szabályos vízföld, hol minden folyó, sőt némi részben a' tenger is, csatornává lett. „Holland", igy szól Philips, a' belhajózásnak historiájában*), „számtalan csatornák által vágatik keresztül, mellyeket, számukra 's irányukra tekintve, más országok' utaival lehet összehasonlítani, mert a' mint ezek kocsik, szekerek, taligák, és lovasok által csaknem szünet nélkül elfoglaltatnak, mellyek városból városba, faluról falura mennek, úgy telvék Holland' csatornái csónakokkal 's mulatósajkákkal, bárkákkal 's nagy hajókkal, mellyekben utasok járnak, 's az emberek' szükségei, mint a' kivitel' czikkjei az ország' belsejéből, nagyobb városokba 's hajózható folyamokba átvitetnek. Rotterdam' lakói képesek ez által Delft- vagy Haagban reggelizni, Leydenben ebédelni, Amsterdamban vacsorálni, 's éjfél előtt megint otthon lenni. Ezen csatornák csudálatos módon könnyitik a' belkereskedést, Holland és Franczia-ország, Flandria és Németország közt. Mihelyt jéggel fedvék, korcsolyákon járnak rajtok rövid idő alatt legnagyobb távolságra, terhek' vitelére szánok szolgálván, mi által a' csatornák városutczákhoz hasonlókká válnak. A' jövedelem, mellyet ezek évenként teremtenek, majdnem minden képzeletet meghalad, mert meg van mutatva 's kiszámitva, hogy ezen közlekedés 25,000 fontot (10 p. f. számitva) egy 40 (angol) mértföldnyi csatornára hoz be évenként, mi 625 fontot tesz minden mértföldre, mellynek négyszeg területe két hold földet nem halad meg, olly jövedelmezés, melly

*) History of Inland Navigation

annyira bámulatos, hogy nem lehetne csudálkozni, ha más országok Hollandot utánoznák, 's magoknak hasonló nyereséget szereznének.“—

„Hollandban a' csatornák közönségesen 60 láb szélesek 6 lábnyi mélységnél, és szorgalmasan tisztíttatnak, iszapjok trágyaként használtatik a' földmüvelésnél. A' csatornák nagyobb részint magasabban feküsznek, mint a' körülfekvő földek, 's azon víz' lecsapoltatására is szolgálnak, melly télben a' térségen összegyül. Tavaszkor több mint 200 szélmalom forog, hogy a' vizet, melly a' 60 (angol) mértföld hosszú delfti megye' lapályát fedi, a' csatornákba meritsék. Ezek Hollandban erős gátakkal szegetnek körül mindenütt, mellyek az országot áradásoktól óvják, 's azért fentartásuk 's erősítésök főnevezetességű tárgy. Erre az egész lakóság köteleztetik, 's minden faluban létezik minden szükséges szerszámok' tárháza bizonyos emberekkel, kiknek foglalatossága, mihelyt a' gátaknál valami károsodás mutatkozik, ezeket kavicscsal 's kövekkel tatarozni. Ha a' haranggal bizonyos jel adatik, vagy ha a' víz bizonyos magasságra áradott, akkor mindenki kirendelt helyén megjelenni kénytelen, mert minden háznak, minden családnak a' gát' egy része kijeleltetik, mellynek fentartására felügyelni köteles.“

Megyjegyzésre méltó, hogy itt is lassan 's észrevétlenül épültek a' csatornák, eredetöket, mint fentartásukat, az egyedek' fáradhatatlan szorgalmának köszönvén, az emberi önkény ellen biztosított tulajdonnak az elemek elleni biztositására. —

Szintolly tanulságos a' pillantat Angolhonra, hol

másnemű vizimunkák ötlenek szemünkbe. A' közlekedések' könnyitése itt is kezdetben a' folyók' medrének mélyebbítése által eszközöltetett, de kevés sikerrel. A' hires Mac Culloch megjegyzi kereskedési szókönyvében, hogy ezen merényletek nagyobb részint szerencsétlenek valának. „A' víz' hatalma észrevétlenül megváltoztatta gyakran a' folyó' medrét, a' gátak és sarkantyúk nem voltak elég tartósok, a' hullámoknak ellentállani, zátonyokká váltak a' beiszapolások, nyárban a' vízállás alacsonyabb volt hajók' vitelére, 's a' folyó más évszakokban erősebb, mint hogy víz ellen hajózható maradhatott volna, mi különben is mindig nagyobb költségekkel 's nehézségekkel járt. A' folyóhajózásnak ezen akadályai a' gondolatot ébresztették, ezzel nagy részben felhagyni, ellenben párvonalban csatornákat épiteni, mellyekben a' víz, mesterséges eszközök és zúgók által, mindig egyenlő hajózható magasságban tartassék.“ —

Ez most az angol vízimunkák' rendszere, folyószabályozás helyett csatornázás. — Mac Culloch elégségesnek tartotta ezt megmondani, a' nélkül hogy vizsgálni akarná, miért nem sikerült hazájában azon rendszer, mellynek fényes következéseit Olaszországban 's Hollandban elismerni kénytelen. Talán nem fogunk csalatkozni, ha ezt a' nagy elsőszülöttségi kiváltságos birtokrendszerben keressük, 's az Angolhonban divatos haszonbérlésekben, mellyek a' birtokot tökéletesen nem biztositják. Ez t. i. vagy minden pillanatban (tenures at will), vagy bizonyos, közönségesen 90, évek' lefolyta után, a' tulajdonos által visszaváltható. —

A' folyószabályozás mindig csak ott sikerült, hol a' kisebb birtokos' érdekeit előmozdította, 's a' földmüvelés' emelésével összeköttetésben volt.

Midőn azonban folyószabályozás helyett csatornázás lett az angolok' fő feladata,*) akkor is az egyedek' érdekeit 's hatását nem szorították meg terhelő feltételekkel 's nyomasztó ellenőrségek által, mint ez például a' mindent központosító franciáknál történik, hol minden illyetén közvállalatok vagy a' kormány' számára, vagy legalább királyi biztosok' felvigyázata alatt vitetnek véghez. Mielőtt az út vagy csatorna építetnék, a' tervek 's előleges költségszámitások a' belügy' ministeréhez beadatnak, ki ezeket a' departement' prefétjével 's a' hidak' 's utak' bureaujával közli, 's ha végre a' megyei hatóságok véleményeiket beadták, 's a' vállalat megengedtetik, csak királyi biztos' felvigyázata alatt építethetnek. Ezen visszás rendszer' következésében csak kevés illyetén munkák épültek privát társaságok által, azok pedig, mellyeket a' kormány kezdett, el nem végeztettek, 's igy haszonnélküliek, a' végrehajtottak pedig csak ritkán feleltek meg a' várakozásoknak. Legnagyobb vízimunka Franciaországban a' languedoci csatorna, a' közép 's atlanti tenger

*) Kleinschrot (Gesetzgebung Großbritanniens über Gewerbe, Handel u. s. w.) és Rennie (Report on the progress etc. of Hydraulics) szerint, Nagy-Britannia' viziutai 4713 angol mértföldet tesznek, mellyek közül a' folyók 2236, a' csatornák 2477 mfet. Meg kell azonban jegyezni, hogy a' hajózott folyók' 's tavak' nagy része természettől hajózható, mi az által is bebizonyodik, hogy azon birodalomban csak 83 folyószabályozási 's 121 csatornázó társaságok léteznek.

közt 64 mértföldre, mellyet Riquet mérnök épitett. Ezen csatorna' fentartását könnyíti az, hogy az épitő' családjára a' felügyelés' terhével az évenkénti jövedelmek' egy része is szállott, 's igy a' kisebb szerű, de folytonos szorgalom és felvigyázás a' kisebb tatarozások körül nem hiányzik, mellyet országos vállalatoknál soha sem találunk, 's melly csak akkor nem hibázik, ha az egyedek' érdeke tőle függ.

Mennyire szükséges azonban folyószabályozásoknál az általános, 's az egész folyóra, nem csak egyes részleteire kiterjedő terv, mutatja az Odera, melly több czélszerűtlen, 's a' folyó' hosszát visszásan 21 mértfölddel megrö vítő átmetszések által zátonyossá vált, 's csak tavaszkor 's őszkor hajózhatóvá, mignem legközelebb újra országosan szabályoztatott. —

3.

A' csatornázás és folyószabályozás' materialis hasznairól a' kereskedésre, szükségtelen a' sok szó, de érdekesek lesznek talán két angolnak általános nézetei a' víziutak' nagy befolyásáról a' nemzeti jólétre.

„Csatornák," igy szól az egyik *), „élesztik a' kézműházakat 's gyárokat, 's új illy intézetek' létrehozását okozzák, mert általok minden anyagok' 's különösen az élelemszerek' megszerzése könnyítetik, 's magános partjokon folyvást épülnek új faluk. Hol belkereskedés nincs, ott általok teremtetik 's növesztetik, 's mind terjedelme mind nevezetessége által az országra még nagyobb befolyásu, mint a' külkereskedés, a' nélkül hogy annyi nehézségekkel 's veszedelmekkel járna. Mind a' mellett csatornák egyszersmind a' külkereskedésnek főrugói, 's a' nagy, hajózható folyók 's kikötők mellett lakó kereskedőt is gazdagitják, mert általok mozditatik elő a' haza' termesztményeinek kivitele, könnyítetik a' küláruk' bevitele, a' belföld általok tengerrel köttetik össze, partokat nyer 's kikötőket. Csatornahajózás szerez meg minden élelemszereket a' legmesszebb távolságról, ez hozza árokat igaz arányba az ország' minden részeiben, ez nehezíti a' nyomást 's egyedáruságot, 's egyformán terjeszti a' természet' áldásait. Kiszámithatatlan a' haszon, melly csatornák által a' földmüvelésre háramlik; trágya, márga, mész, 's mind azon nehéz szerek, mellyek a' szekerezés' költségeit ki nem állják, továbbá gabona 's más czikkelyek vitetnek könnyen át ezen olcsó uton. Gazdagodnak e' mellett a' szegényebb vidékek, müveltetik a' termékétlen föld, haszonbérlők, tulajdonosok, községek nyernek, termesztményeiknek nagyobb keletet szerezve, 's ezeket gyári megyékbe átszállitva, úgymint

*) Philips. A' view of the advantages of Inland Navigation 'stb. — Lásd Mac Culloch Dictionary of Commerce 'stb. —

fát, meszet, köveket, vasérczeket, ásványokat 's egyéb tárgyakat mellyek árok' irányában nehezebbek, mint hogy tulajdonosuknak hasznot hajthatnának, az átvitel' költségeinél 's eszközei' hiánál." —

„Az olcsó 's kellemes mód, csónakokon utazni, köztetszését nyeré mind azoknak, kik Hollandot meglátogaták. Ehez járul még a' kellem, mellyet csatornák egy vidéknek adnak, mert alig van nézet, kellemesebb szemnek 's érzelemnek, mint a' csatorna által keresztülmetszett táj' elevensége, hol csónak, ló 's ember örök mozgásban van, hogy a' szükségeseket hozza 's vigye, 's ez által mindenütt jólétet 's kényelmet terjesszen. Félszázad' tapasztalása bebizonyította, mit Smith Ádám már régen mondott, hogy **hajózható csatornák az ország' legnagyobb kincsei.**"

Ezen eszméket tovább folytatja Mac Culloch, ismeretes kereskedési szótárában. „A' jó utak 's csatornák kisebbítik az élet' legelső szükségeinek termesztésköltségeit, midőn a' földmüvelő földeire elégséges trágyaszereket olcsón szállithat rajtok, 's az illyformán nyert gazdagabb aratásokat nagyobb könnyüséggel viheti a' vásárokra. De más tekintetben is nagy nevezetességet nyer a' jó utak 's csatornák által könnyített közlekedés. Mert ez ád az ország' egymástól távolabb fekvő részeinek közérdeket, mi azon egyedáruságot, mellyet némelly vidékek' kereskedői egyes árunemekben gyakorolni merényelnek, ha nem is egészen gátolják, legalább nagy részint megszoritják. Álladalomban, melly jó közlekedési utakkal bir, mi sem maradhat elválasztva, vagy haszon nélkül, összehang-

zásba jő minden, minden kölcsönös haszonra működik, 's egyet a' másiktól függővé tesz, 's azért mindenki iparkodik, hogy helyét, olly jól mint lehet, betöltse, 's minthogy mindenkinek érdekében áll, a' többiekkel a' köz czél' elérésére összeállni, ez által nagyobb 's terjedtebb termesztés 's kifejlés eszközöltetik."

Meg kell azonban jegyezni, hogy a' viziutak körüli vállalatok, bármennyire terjedjen az egészre nézve jótékonyságuk, a' vállalkozó egyedeknek ritkán hasznosok. Már feljebb említettem a' siker' hiányát Franciaországban, de a' practicusabb angol sem volt sokkal szerencsésebb e' részben, a' mint ezt azon jegyzékből láthatjuk, mellyet Mac Culloch után Kleinschrot említett munkájában közöl. 76 angol csatorna-épitő társaság' pénzállapotja tétetik itt szemeink elébe, de közülök csak 36 jövedelmez a' vállalkozóknak, a' többi 40 veszteségben van. Csak kilenczek sikere olly fényes, hogy húsznál száztól többet kamatoljon, ezek közt a' longhboroughi száz huszonhatot, 100,000 p. f. tőke mellett: Trent és Mersey 74et, a' tőke 1,300,000 p. f.; Erewash 79et, 231,000 p. f. tőkénél; Coventry 44et, a' tőke 500,000 p. f.; Mersey 's Irvell 40et, a' tőke 500,000 p. f.; Oxford 32től, a' tőke 1,786,000 p. f.; Wye és Arun 29et, a' tőke 995,500 p. f.

Nagyobbak azonban a' csatornák' 's könnyített közlekedési eszközök' moralis következései a' materialisoknái, mellyeket, mind a' mellett, hogy Magyarország' termesztményei olly különbözők, hogy a' belkereskedés szint olly élénk lehetne mint Angolországban, mégis terjedelmesebben érinteni már azért is szükség-

telen, minthogy nemzetünk' nemes kcleti bélyegéhez az is tartozik, hogy a' szellemet az anyagnak feláldozni nem akarja, 's a' gazdagság' csábító arany csillogása által sem vakíttatott meg szabadsága' fentartásánál, a' materialis jólétet is nagyobbára csak mint az elvek' kényelmesebb kifejtőjét 's terjesztőjét tisztelvén. De épen ezért korszerű a' pillantat a' csatornázás' és folyószabályozás' moralis következményeire, mellyekre a' két felidézett angol kevesbbé figyelmezett.

'S ezen nagy moralis következés, ezen elv, mellynek elérését csak a' belső közlekedések' könnyitése által vivhatjuk ki, ez az ország' egységének eszméje, az elszigetelés' enyészete, az országos nézetek' győzedelme a' provincialis szűkkeblüség felett. Milly nagy ezeknek nevezetessége, érzi, ki olly hazának lakója, mellyben többféle egymást gyűlölő nemzet létezik, mellynek institutiói különbözők, vagy az elkülönzés' szellemét előmozditók. — Midőn az 1745diki zendülés az angoloknak azon nagy hézagot felfedezte, melly köztök és Skóczia' felfölde közt tátongott, akkor észrevették azt is, hogy a' mélységet sem szuronyok sem vérpadok át nem hidazzák, 's hogy más szerekhez kell nyulniok, ha az országot örök meghasonlásoktól 's belháborúktól menten tartani akarják. Nemzeti gyűlölséget fejtettek ki a' százados háborúk a' két nemzet közt; különböző eszmék uralkodtak nálok, 's ha most az utazó Skócziát meglátogatja, alig tudja megkülönböztetni az alföldtől a' felföldet, 's ennek oka a' közlekedések' könnyitése. Bölcs előrelátással a' költségeket nem sokallta az angol parliament, 's a' felföld' elszi-

getelésének megszüntetesére, a' bizodalom' 's barátság' helyreállítására, az óriási caledoniai csatorna által összeköttetté a' nagy skót tavakat, 's utat nyitott a' kereskedésnek a' felföld' legzordonabb, rejtettebb völgyein keresztül. Financialis nézetekből ezen országos vállalat olly szerencsétlen, hogy jövedelme a' nagyszerű munkának fentartási 's tatarozási költségeit sem fedezi, de a' nemzet' képviselőinek számítása mégis helyes volt, mert a' zendülési szellem megtöretett, 's az ország' részei 's népei közeledtek egymáshoz. A' parliament hasonló nézetekből vitetett gyönyörű országutakat a' walesi sziklákon át, 's az ir tengerpart felett, hogy a' távolságot megszüntetve, az eszmékben 's fogalmakban is közeledést eszközöljön. Ugyanezen elvből indult ki Napoleon is, 's a' Vendée, mellyet a' nationalconvent' pokolseregosztályai (colonnes infernales) sem tudtak megzabolázni, a' közeledések' könnyitése által bevonatott az új franczia élet' körébe, a' császár országutakat épitetett ottan, 's a' béke jött, mint első vendég, rajtok a' vakbuzgó népség közé.

Magyarországban ugyan nem léteznek olly nagy 's első pillanatra csaknem ki nem egyengethető szakadások, de a' megyei municipalis rendszer maga, szabadságaink' ezen főpaizsa, a' haladásnak ezen főrugója, más részről a' provincialis szűkkeblüséget is istápolja, 's az országos egyetértésnek sokszor veszedelmes gátja. Háromfele érdek látszik nálunk uralkodni, mellynek ellentéteit kiegyengetni szükséges, a' dunai, tiszai 's felföldi megyéké, 's bár ezen különbség eddig csak kisebb, anyagi engedményeket illető kérdésekben

nyilatkozott, mégis méltó tárgya marad a' törvényhozás' gondoskodásának, hogy idővel olly szakadássá ne nőjön, melly az ország' folytonos haladását gátolná. Veszedelmes marad minden esetre azon szűkkeklüség, melly egyes megyéknél olly könnyen kifejlődhetik, midőn elszigetelve a' többi országtól, csak legközelebbi szükségeiket tartják szemeik előtt, 's önérdekeiknek az egész országéit feláldozni képesek. Ez ellen országutak, csatornák, vasutak 's folyószabályozások a' legalkalmasabb óvószerek, ezek ragadják ki az embert megyei szűk köréből, csak ezek ébresztik benne azon érzetet, hogy nem csak megyéjének, de a' hazának fia, ezek ismertetik meg a' hazával, 's meggyujtják benne szeretetét, mert a' mit nem ismerünk, azt szeretni nem tudjuk, 's a' legforróbb hazaszeretet is végre hatás nélkül marad, ha az egység' 's egyetértés' eszméje a' szétoszló erőket nem központositja. +

3.

A' dunaszabályozásnak a' belkereskedésnél még nagyobb befolyása van a' külkereskedésre. Földrészünk' ezen főfolyója valódi jelentékenységét csak akkor nyeri, ha összeköttetésben tekintjük a' fekete

tengerrel, mellynek világhistoriai nevezetessége a' mostani pillanatban újra feléled.

Körfutás a' természet' változatlan törvénye az anyagi és szellemi világban, 's mint a' föld évenként megkerüli a' napot, 's tavasz és nyár, ősz és tél mindig szabályosan egymást követve az év' bájos rendszerét alkotják, úgy van az emberi nemnek 's emberi igyekezeteknek is tavaszi virága, nyári aratása, termékeny ősze 's fagyos tele, mellyre ismét vig kikelet következik. Csak ezen örökké változó, örökké kerengő jelenetek' összefüzése, csak ezen örökös változatlan szabály az enyésző 's keletkező történetek' sorában csillapithatja emberi kebelben az öldöklő kételt, mellybe a' jónak és czélszerűnek enyészete, a' rosznak győzelme ejt, csak ez olvasztja harmoniává az egyes hangok' sértő ellenzéseit. Csak akkor jelennek meg helyökön 's egész jelentékenységökben az egyes részletek, ha egész szakokat vizsgálunk az emberi nem' történeteiben, csak igy tűnik fel haladása, igy a' legborzasztóbb dúlásoknak jótékony hatása, igy jelenti magát az istenség a' historiában. Reményt nyujt ekkor az előrepillantás, megnyugvást a' visszatekintés, mert a' mult olly varázstükör, mellyben a' jövő annak szemei előtt megjelen, ki nem csak a' jeleneteket látja, de azon szálakat is, mellyek őket összefüzik, 's ismeri a' körfutás' szabályait a' természetben. Ezen szabályt tisztelni kénytelenek vagyunk, ha a' fekete tenger' újra feléledő nevezetességét látjuk, sőt ha általánosan is a' hajózásnak történeteit vizsgáljuk. — Kezdete a' partkereskedés — (Küstenhandel)

és csekély tapasztalásnál fogva folyam- és parthajózás volt, 's főrugója mindig Arábia' 's India' termesztményei 's fűszerei, mellyek nélkül a' régi görög 's római még isteneinek sem áldozhatott. Ezeredek alatt nem változott ezen kereskedés' természete, ámbár kezelése Phoënicia- 's Kis-Azsiából Göröghonba 's Éjszak-Afrikába költözött, 's később Rómát 's az új Olaszország' éjszaki városait gazdagitá. A' kelet felett azonban mindig nehezebb fellegek tornyosultak, vad 's mindig vadabb nemzetek lépnek le Azsia' fensikjáról a' gazdag lapályra, mellyeknek vakbuzgó dühöngése a' kereskedésnek ellensége, 's ekkor feltaláltatik Olaszországban a' mágnestő' használata, a' XIV. század' közepén, melly az egész hajózási rendszernek más alakot ád, 's a' bátor hajósnak kalauza még akkor is, midőn a' part messze, láthatárán túl, eltünt. A' vad török nép, mind azok közt, mellyek a' keleti népvándorlásban Azsiában megjelentek, a' legvadabb, (mert még a' mongolok is tisztelték a' kereskedést, 's néhány kereskedő' büntetlen megfosztása miatt izent Dsingis khán a' kharesmi Mahmudnak háborút) elfoglalja Konstantinápolyt 's Kaffát, a' keleti kereskedés' régi ismert utai megszakadnak, 's a' régi virágzó kereskedővárosok elpusztulnak. A' hajósok azonban már elég bátrak voltak, új utakat felkeresni, 's mig egyfelől Diaz Bertalan' első merénylete után Gama Vasco körülevezte Afrikát, Indiába eljutott, addig nyugot felől keresve ezen boldog országot, Közép-Amerika' szigeteit felfedezi Kolon Kristóf, mellyek még most is, a' főczél' emlékeül, Nyugot-In-

dia' nevét megtartották. Don Pedro Cabral, a' Reményfokot körülevezendő, szélvész- 's tengerfolyamoktól ragadtatik nyugotiabb irányba, 's feltalálja Brasiliát, — a' hajós mindinkább neki bátorodik, az Oceán felnyitja rekeszeit, 's ismeretlen tengerekből az első új világrész után kifejlik a' második is, Australia. Alig végeztetett el a' felfedezések' hosszú sora, 's íme Amerikából, a' férfikorba lépett, Europa' emlőit elhagyó új világból, hozzánk jön egy új találmány, a' gőzhajó, melly, a' szükséges égő anyagok' nagyobb tömege miatt, part- 's folyóhajózásra alkalmasabb, a' durva ocsmány nép' szokásai lágyulnak, a' kereskedés ismét felkeresi régi pályáját, a' mult ezredek' nyomán még egyszer megindul, 's Dunánk, melly eddig csak a' töröktől elválasztó, könnyen védelmezhető határvonal volt, kereskedőúttá válik, melly minket a' fekete tengerrel összeköt, azon tengerrel, mellynek jelentősége már a' régieknél olly nagy volt.

Ezen tenger' régi nevezetességéről terjedelmesebben szól egy nagy tudományu iró, Steinbüchel, kinek érdekes munkájából *) néhány kivonatot közölni szükséges, hogy a' mostani keleti állapotok is tisztábban tünjenek szemeinkbe.

„A' fekete tenger", igy szól ő, „már magában nagyszerü 's nevezetes egy jelenet. Minden égsark felől, különösen pedig éjszak- 's nyugotról ömlenek belé a' leghatalmasabb folyamok, a' Kuban, a' Don, a' Dnie-

*) Neueste Dampfschifffahrt von Wien nach Trapezunt, oder die große Donaustraße zu einem der reichen Urquelle des ostindischen Welthandels, von A. v. Steinbüchel.

per, a' Bug, a' Neszter, a' Duna. Olly nagy a' víztömeg, mellyet ezen folyók szakadatlan árral oda öntenek, hogy a' tenger tőle édes mellékizt nyer. 'S ezen víztömeggel legszorosabb arányban áll az e' folyók által keresztülhasított földnek temérdek kiterjedése, mellynek, magától a' természettől tört utakon, ezen nagy beltenger (Binnensee) legegyszerűbb összeköttéshelye a' viszonos közlekedésre*), 's még nagyobb tökélyben kelle a' természet' ezen nagy művének állni, mert íme, csak öt napi járásnyi alacsony hegyemelet által a' fekete tenger' délpartjától elválasztva, siet földünk' legnagyobb folyóinak egyike, az Euphrat, a' persa tengeröből felé! Elő-Ázsiát egész hosszában nagy kanyarodással átkarolva, mind azt, mi nyugot- 's éjszakról le, a' fekete tengerbe gyült, oda viszi a' legtávolabb délnek, a' nagy világtengernek, melly India' partjait mossa."

„A' fekete tenger' egész partját úgy, mint a' jelen pillanatban, mindig körül találjuk lakva népektől, mellyek a' művelődés' alsó fokain állnak, nélkülözve mind azt, mi a' nemesített iparnak eredménye, 's egész a' tulságig birván egy dús föld' minden ajándékival, gabonával, ásványokkal, fával, lovakkal 's több effélékkel, és hogy azt is megnevezzük, mi időnkig mindig drágalátos áru volt, rabszolgákkal."

„Illy állapotot találtak a' görögök, midőn a' thraciai tengerszoroson át, először a' fekete tengerbe jutottak. Vendégelleninek (ἄξεινος) nevezték ők, 's

*) Desjardins' földképei szerint közel 40,000 [] mértföldnyi a' fekete tenger 's folyóinak vízbirodalma (Wassergebieth).

első fogadtatásuk nem is lehetett csábító; de milly hamar változott mind ez! a' viszonos barátságos közlekedésben a' fekete tenger Pontus Euxinussá vált, a' vendégszerető, gyakran látogatott tengerré. A' kereskedő hajóseregek oda irányozták evezéseiket egész Görögországból, 's Görögország' minden kisebb 's nagyobb városai 's álladalmai részt vőnek ezen mozgalomban. Világos színü szöveteket hoztak ők, ékességeket, fegyvereket, játékszereket, 's a' délszak' izletesebb gyümölcseit, bort és olajt, 's mind ez hasznos cserében vevőkre talált."

„Rövid idő mulva számos görög kereskedő telepek bizonyíták az ide irányzott iparnak növekedését, mert nemzetekkel, mellyeket állandó szokások 's törvények nem korlátoznak, biztos és nagyobb terjedelmű kereskedés csak telepek által volt eszközölhető, mellyek' helyébe közép korban ügyviselőségek (Factorey) léptek, 's időnkben a' consulatusok' terjedtebb vagy korlátozottabb hatóságai."

„Milly szép jelenetét mutatják a' boldogító iparnak e' tekintetben a' fekete tenger' partjai, az első görög időkben! Milly nagy a' diszépitvényekkel ékes, kényelmes, erősitett városoknak száma, mellyek virágzó körben körüle emelkedtek! Hogy csak a' főbbeket emlitsük, itt fekszik a' nyugoti parton Anchialus, Mesembria, Odessus, Dionysiopolis, Callatia, Istrus, Tomi 's a' t., mind kitünő gazdag kereskedővárosok, éjszakban Olbia, Chersonnesus, Panticapaeum, Phanagoria, Cepi, mind első rangú fokhelyek, keletben, a' mai Cserkeszföldön 's Abchasiában csak

Dioscurias, világos bizonyságúl, mennyire nehezített ezen veszélyes partokon, a' vad hegytörzsökök' közele miatt, a' közlekedés, ellenben dél felé, milly meglepő a' telepek' száma: Heraclea, Tripolis, Amastris, Sinope, Amisus, Cerasus, Trapezus 's a' t., mind nagyhírü kereskedőhelyek."

„Mind ezen városokat lakókkal kelle népesíteni, hajókkal 's fegyverekkel ellátni, polgári alkotmányaikat megállapítani, fenmaradásuk iránt intézkedni, 's az egész tengerpart, egyetlen kivételével a' cserkesz hegypartnak, mégis iparkodó görög telepektől zsibong, az új városok körül müveltetik a' föld, 's azon igéző alakot nyeri, melly mindenütt a' békés földmüvelésből fejlik ki, ipar uralkodik kikötőben 's piaczon, 's győzelmesen térnek haza a' kis községek minden háborús összecsapásból vad körületeikkel."

„A' hódító negéde megelégszik diadalmi ívvel győzelmi pályájának végén, de a' kereskedés' kifolyásai mindig virágzó városok, sőt álladalmak által megjegyeztvék. Disz és pompa, nagyszerű épületek' koszorúi, paloták, templomok, piaczok gazdag oszlopzatdiszszel, 's a' vigan mozgó sokaságnak tolakodása, — ezek a' kereskedés' békés győzelempályájának bizonyságai, ezen jeleken megismerhetni a' világkereskedés' fokhelyeit."

„Római kényuraság húzá később a' fekete tenger' mellékét, mint a' többi tartományokat 's tengereket, korlátlan hatalma' terjedő körébe, melly mindent, hová legióinak lába csak eljutott, magához ragada, 's parancsainak alávete. Ezen új állapot hadvészszel boríta el a' békésen virágzó görög kereskedővárosokat, 's

kimeletlen pusztitással a' szerencsésebb napokban gyüjtött kincsek' felprédálását 's elpazarlását hozta magával."

„A' római világnak csak egy középpontja volt, melly minden életet 's erőt magához vont. A' classicusok' invicta Romája, a' régi királyné, minden kivüle elevenen kifejlő virágtól tápot 's nedvet elhuzott, 's mig a' természetelleni pazarlás' valódi forróláza a' fővárost elemészté, addig megmerevültek a' tartományok, 's az élet tőlök eltávozott. Ezen nyomasztó befolyás alatt nyögött a' fekete tenger' kereskedése is, 's természetelleni lankadásban tengett, ezen uralkodás' egész idejében."

„De végre a' római világbirodalom is elnyomatott sorsától, 's elenyészett új nemzetek' árja által, melylyek mindenütt új nyelveket és szokásokat hoznak be, egy új élet' alapitói." —

„Dühöngő arábok nyomulnak fel a' fekete tenger' partjaihoz, mélyen dél felől, keletről 's a' kaspi tenger mellől vándor turkoman csoportok, feketékre 's fejérekre oszolva, új lakhelyeket keresnek az ázsiai partszélen. Vad rohanással törnek elé a' szeldsukkok' lovagcsapatjai az Oxus' pusztáiból, Kis-Ázsia' középpontja felé, hol hatalmas birodalmakat alkotnak; haszontalan erőködéssel harczolnak ellenök minden szomszédjaik, de tiporva lépnek ekkor közbe az europai keresztesek, 's megtörik a' birodalom' durva erejét, melly a' most megjelenő mongolok elleni harczban egészen elenyész. A' fekete turkomanok alakulnak erre hatalmas országgá, melly azonban a' fejér turkomanok'

megtámadásában elporlik, kik keletre a' persa tartományokban nagy álladalmat képeznek azon időben, midőn nyugotban az ocsmányok' hatalma, kis kezdetekből kiindulva, Europát 's Azsiát világbirodalomban összekötni fenyegetende, ha az áradó roham Bécs' falain 's a' magyarok' vitézségén meg nem törik. Mint egy ezüstszalag huzódik mind ezen változásokon keresztül a' kereskedés' iránya a' fekete tenger felé, melly megint visszanyeri régi fontosságát 's nevezetességét, merészen utat tör magának a' népek' és seregek' ezen vad tolakodása 's moraja közt, és századokon keresztül jótékony folyamatában megmarad."

„Alig fejlik ki a' közzavarból valamennyire biztos állapot, alig tünnek ki a' visszakerülő rend' első támaszai, 's ezen kereskedés a' közép kor' legelső századaiba mindjárt teljes virágzásában megjelen, hatalmat nyujtva 's gazdagságot, mint egykor; csakhogy most nem Görögbon, de legközelebb Olaszország örül arany gyümölcseinek, különösen pedig Genua, a' ligusti tenger' kis köztársasága, a' közép kor' legmerészebb hajósinak hazája, 's azoknak vakmerő, dölyfös szellemétől lelkesitve. A' fekete tenger' minden partjai vagyonát képezik, 's telepeikkel ellepvék, itt emelkedik Kaffa (Feodosia), Tana (Azow), Soldája (Sudak), Sorgathi (Eskikerum), Cembalo (Symbolon, Balaklava), Cerco, Samastro, Cimino, Fronda, Altalocco, Sis, 's több effélék, 's az utas még most is csudálva akad mindenütt genuai tornyokra 's erősségekre." —

„De a' fekete tenger 's a' legközelebbi határos földterületek nem foglalták még magokba ezen neve-

zetes tartománynak egész jelentőséget. Egy pillantat Genua' kereskedésére, megmutatja azon utak' nyomait, mellyeken meglepő távolból élet és sikerület ömlött ezen tengermellék felé, 's biztosítá azon nagy nevezetességet, melly egyes helyeken kitörve, egyes városokat olly szép virágzással ékesíte 's köröze."

„Olasz jelentések már a' XIV. század' kezdetében irnak le egy gyakran látogatott karavánutat, melly Tanától, Asztrakánon, a' Wolga' torkolatánál, át, Urgenz városát érte, (éjszakra a' mostani Khivától) melly akkor kereskedésre különösen alkalmasnak tartatott. Harminczötnapi út vezetett innét Otrar városába, a' Sir folyónál, hol a' terhek tevékről szamarakra tétetnek át. Armaleccóba (Almaleg) érkezett az ember, Turkestánba további negyvenöt nap alatt, honnét hetvennapi járás már Chinába vitt, Camexuba (Kantseu), 's még ötven nap az óriási Hoangho' partján Kassai városába (Ki-ssen), hol már akkor papirospénz könnyíté a' kereskedést, 's hova Peking harmincznapi távolságra esik."

„China a' keletnek roppant birodalma, mellynek kereskedése nélkül a' régiek a' selyemszövetek, a' mostaniak a' thea, mindketten a' rhabarbara miatt könnyen el nem lehettek, és szint úgy más utakon a' távol Hindostan, szakadatlan, élénk karavánutakon tartós összeköttetésben a' fekete tenger' kikötőivel, a' nagyszerü közlekedés' ezen láncza, melly Azsia' óriási testét körülövedzi, 's kulcsát ezen tenger' városaiban találja, ez azon titkos varázs, melly e' tartományok felett fekszik, ez az a' talisman, melly hajdantól a'

kereskedőt ide vonta, 's iparkodását illy fényes sikerülettel koronázta.“ —

„Három fő vonala volt közép korban a' keleti kereskedésnek, az egyik, melly csaknem kizárólag Velenczét uralta, 's ezen város' hatalmát alapitá, Hindostanból vezet a' veres tengerbe 's ezen fel, Egyiptomba, a' Nil' torkolatához, honnét Afrika' középtengerpartjaira, 's onnét Europára száz kisebb csatornákban hatott. A' persa öbölbe nyilt a' második, honnét karaván ok az árúkat a' homokpusztán keresztül Syria' partjaira vitték, 's ez az irány, melly közép korban olly mozgékony életet hozott Palaestina' partvárosaiba, 's virágzó kort az általellenben fekvő Cyprus' szigetére, Jaffára (Joppe), Ptolemaisra (St. Jean d' Acre), Surra (Tyrus), Saidra (Sidon), Gibelethre (Byblus), Beyruthra (Berytus) és más városokra a' belsőben, mint például Dömöczkre (Damaskus, Sham); innét áradott a' gazdagság Velenczére, Genuára 's a' többi olasz kereskedővárosokra, a' franczia délpartra, és Spanyolország' keleti szeleire. Az Euphratot követte egész hosszában a' harmadik út, mig a' fekete tenger' közelébe jött, 's ez az, melly Trapezuntot Keletindia' árúinak olly bőségével tölté meg, 's ezen világvásárt, hol tarka vegyületben minden nyelvek' kereskedői találkoztak, hová a' körülfekvő tartományok' lakói mindenünnen csődültek, a' császári koronával ékesité. Olcsóbban szállithatta innét az olasz kereskedő Azsia' árúit Europába, mint a' rövidebb uton Syriának vagy Egyiptomnak, mert az árúk kevesebb eszközlő kezeken mentek át, 's megkiméltettek az egyiptomi szultán' súlyos vámjá-

tól. Ez fejti meg az olaszok' azon többszöri javaslatát közép korban, az egész keletindiai világkereskedést, Egyiptom' és Syria' kikerülésével, az Euphrat' hosszában, a' fekete tenger' partjai felé venni, Trapezuntba."

„Karavánutak vittek ezen nagy vonalokon kivül Hindostánból Ázsia' közép részein keresztül Balkhra (Bokhara, a' régi Bactra) 's Izzednek, részint Tabrison át a' fekete tenger' kikötőibe, részint a' Wolga' hosszában Oroszországon át, Europa' ejszaki tartományaiba, 's ez azon irány, melly egykor a' balti tengermellék' földjét ázsiai ezüst pénzek' (Dirhems) olly nagy számával töltè meg, millyenben most tulajdon hazájokban sem találtatnak."

„Az Afrika' körülevezése által bekövetkezett változásokban az első keletázsiai kereskedésvonal elhagyatott, 's Velencze' dicsősége 's hatalma összeomlott. A' második karavánút' megszakadása Olaszhon', Dél-Francziaország' 's Catalonia' minden virágzó kereskedővárosaira pusztulást hoz, Németországban romokba dől a' Hanza, 's a' német birodalomvárosokban feltarthatatlanúl, ha nem olly szembetünőleg is, fogy a' mozgékony elet, 's fű nő elhagyatott utczáikon." —

„Nagyobb változásokra adott alkalmat a' fekete tenger' kereskedése a' közép kor' történeteibe, mert alig lehet kételkedni, hogy Dandolo Henrik, a' velenczei doge, csak Genua' kereskedésének a' fekete tengerbőli kizárása végett foglalta el Konstantinápolyt latin keresthadakkal, 's hogy ezen gazdagságforrás' visszanyerése miatt hozta vissza az elhajtott görög császárházat ötvenhét év mulva 1261-ben Nicaeából a' genuai hajósereg."

„Nagy befolyással volt ezen kereskedési viszony még a' nyugoti császárság' végvesztére is, mert midőn Genua' követelő igényei' ellenébe az ingadozó császárok Velencze' ajánlkozó barátságának látszának kedvezni, a' ligusti köztársaság a' súlyos gyanutól nem ment, hogy a' török sereggel egyetértett. Konstantinápoly' eleste után legalább, csak Genua' telepei 's fokhelyei találtak megvető kegyelemre II. Mohamet előtt, de már 21 év után (1474) elfoglaltatott Kaffa, mellynek fontossága annyira el volt ismerve, hogy a' genuai telep' segitségére a' pápa kereszthadat, de hasztalanul, sürgetett. A' kereskedés ezután több századokra megszünt a' fekete tengeren, mellyet a' porta keresztény lobogók elől elzárt."

4.

Szünet nélkül változnak a' politicus viszonyok az emberi szenvedélyek' örök háborujában, de a' természetiek változatlanul megmaradnak a' hosszú ezredek' során keresztül. Még most is a' fekete tenger' megha-

józása, 's India' 's China' kereskedése, mint a' régi időkben a' politica' főrugója, 's két versenyző nemzet közt a' háboru' csirája, még most is ott fekszik a' fekete tenger, mint egy pályabérnek kitűzött arany serleg, megtelve drágakövekkel, 's várja a' versenyvivók' legmerészebbikét 's leggyorsabbikát, hogy gazdagitsa őt, bár a' díj olly nagy, hogy több osztozót is boldogithatna. —

Mint közép korban Genua, ugy előzte meg az orosz czárság Europa' többi nemzeteit a' fekete tenger' meghajózásában. A' kainardsi békekötés nyitá meg neki a' tengert, 's ha a' többi hatalmak ezen kedvezésben rövid idő mulva osztoztak is, (Ausztria 1784dikben, a' többi kereskedő nemzetek századunkban az amiensi béke óta) mégis a' nagy éjszaki birodalom uralkodik felette. A' szulinai dunatorkolattól egész a' cserkesz ellenséges partokig, mindenütt emelkednek a' városok régi romaikból, újak épülnek, 's a' fokhelyek' 's erősségek' száma minduntalan növekedik: Sudsuk-Kale, Redute-Kale, Feodosia, Kertsch, Sebastopol, Taganrog, a' szent-györgyi szigetváros, 's a' legvirágzóbb köztök, Odessa, a' legújabb nagy europai város. — Nem a' régi Odessus' helyén, mi mostan Várna, de a' Bug és Neszter közti puszta tengerparton épült ezen város 1792dikben II. Katalin' parancsolatára; még nem mult el azóta egy félszázad, 's már 50,000 lakónál többet számlál, 's déli Europa' egyik főkereskedéshelye. Kivitelczikkei ugyanazok, mellyekkel Magyarország bővelkedik, faggyú, gyapjú, bőr, réz, vas, viasz, méz, hamu-

zsír, sóshús, kender, vitorlavászon, kötelek, 's különösen búza, mert ezen kikötő időnkben Europa' búzakamarája. Kereskedése' terjedelmét röviden megfejti Jakob, a' fekete tengeri kereskedést tárgyazó emlékiratában*). Konstantinápoly szerinte esztendőnként élelmére 100,000 quarter búzát (quarter valamivel több 2 köbölnél) vesz a' Pontus' kikötőiből, a' görög szigetek alig termesztenek szükségökre elég gabonát,**) 's gyakran szorulnak nagyobb mennyiségre, melly többnyire az orosz fekete tengermelléki városokból hozatik; ugyanazon helyzetben van Kis-Ázsia, mi által Smyrna szintén a' pontusmelléki búzának nem ritkán vására, Malta 's Gozzó csak félannyi életet termesztenek, mennyi lakóiknak szükséges.

Ritkán vettetik Toscanában elégséges mennyiségben a' búza, 's fő kikötője, Livorno, raktárait mindig orosz gabonával tölti meg, szintúgy Nizza és Genua, honnét ez sokszor Helvetia' olasz megyéibe is vitetik. A' franczia gabonatörvények megtiltják ugyan a' bevitelt, a' belföld' használatára, de csempészet által 's a' külkereskedés' szükségeire megtelnek Marseille' rakházai odessai búzával, melly onnét, ugy mint Gibraltarból, könnyen Portugalba, Spanyolországba, Sardiniába, Corsicába, Tunis- és Tripolisba vitetik, hol a' helybeli szükséghez képest többnyire jó vásárt talál.

*) Jakob, Memoir on the Trade of the black Sea.

**) Athén a' régi időkben évenként 400,000 medimnus búzát vett a' thraciai királyoktól, kikkel azért mindig szövetségben maradott. —

Oroszország, a' genuai kereskedés-politicának folytatója, a' régi vonalokon most is folytatja a' karaván-kereskedést, China' széleiről, Bokharából, 's Hindostán' éjszaki részéből Kabulból, részint Taurisnak 's Erzerumnak, részint a' Wolga' hosszában Asztrakánnak. A' legközelebbi persa 's afghán zavarok utólsó okaikat ezen kereskedésvonalban találják, mellyet az orosz biztosítani, az angol megszüntetni igyekezett, eszközeikül a' persa sahot 's afghán fejedelmeket használván. Az éjszaki birodalom' terveit 's ezen vonal' biztositását azon körülmény hatalmasan elősegíti, hogy az utólsó török 's persa háború következtében Örményország, Ázsia' leghíresebb 's ügyesebb kereskedőinek hazája, kiknek kezelésén már a' közép korban a' velenczei Marco Sanuto, újabb időkben a' franczia báró Antoine de Saint Joseph az egész keleti kereskedést bizni tervezett, az orosz czárt uralja. —

Midőn Oroszország így Genua' szerepét, kezébe keritvén a' keleti kereskedés' szárazföldi kezelését, egészen felveszi, sőt a' ligusti köztársaság' példájára, Konstantinápoly' ura iránt hő ragaszkodást szinel, hogy a' fekete tengert minden egyéb nemzetek elől elzárja, mi neki a' hunkiar-iskelessi kötés által szintúgy sikerült, mint egykor Genuának a' byzanczi császárral: akkor fellép ellene az angol szigetbirodalom, egy új Velencze, az indiai kereskedésnek tengeri kezelője. A' tengerkirályné is kezdte érezni, hogy összeköttetése Indiával természetesebb 's rövidebb utakat kiván, mint azon hosszadalmast, melly Afrika' délfokát megke-

rülve, csak egy nevezetesebb telepet, a' jó.eménysé git, érint, 's újra felkeresi a' régiségnek feledésbe jött kereskedésvonalait. Alig mult el három éve, hogy Chesney ezredes a' persa öbölből az Euphrat' hajózhatását gőzönyön vizsgálta, taval Lynch hadnagy evezett fel a' Tigris' mélyebb medrű, sebesebb folyamán, sőt a' kereskedés' régi iránya felkerestetett a' pusztán keresztül is, 's a' keletindiai társaság' megbizásából, egy Mehmet-Ali' seregében szolgáló angol, ki visszajöttében néhány hetet felső Magyarországban töltött, a' homokpuszta' rabló csoportjaival alkut kötött, melly szerint a' porta a' homoklapályt minden héten, Bagdadtól Dömöczkig, bántatlanúl átiramolhatja. — Nagyobb tekintetet érdemel azonban a' gyakrabban látogatott út, a' veres tenger' sziklái 's nagy szirtpartjai közt Suezig, 's a' földszoros' kietlen homokján át Alexandriába 's a' középtengerbe. — Ezen három kereskedés-út körül, mellyek egykor Velenczét uralva, gazdagságát alapiták, még most is forog Europa' jövője, a' nagy birodalmak' politicája, a' világbéke, — csak ezek fejtik meg az angol politicát keleten, különösen Egyiptom' 's Törökország' ellenében.

A' verestengeri út leginkább az egyiptomi szultánokat gazdagitá közép korban, átvitel-vámok (Tranſitozölle) által; Mehmet-Ali is meg akarná nyitni ezen régi aranybányát, 's érezvén, hogy az Euphrat' meghajózása ezen tervét kijátszandja, 's egyedárús rendszerét megbuktatandja, Chesney ezredes' merényletének számtalan akadályokat gördíte titkon elébe. De más részről Angolország épen azért Syriát, merre ezen út viszen,

inkább látja a' gyenge török', mint a' tetterős egyedárus egyiptomi' kezében, sőt hatalmát, mennyiben t. i. a' suezi földszoros' pusztautját meggátolhatná, mindig csonkítani törekszik. Ezért foglalták el az angolok Socotora' szigetét, ezért választák ennek elhagyásával Ádent, Boldog-Arábia' nyugoti csúcsát Afrika felé, a' veres tenger' kulcsát, fegyveres telepökké, ezért nézik irigy szemekkel az egyiptomi seregek' győzelmeit Arábiában Kursid basa alatt, mellyek Bassorát 's az Euphrat' torkolatját veszélyeztetik, 's azért előrelátható, hogy Karrak sziget' ideigleni elfoglalása, a' persa öbölben, hová a' persa sahnak Herat', India' kulcsa', ostromlásától elijesztésére fegyveres erő szállítatott, maradandó fok- 's fegyverhelylyé alakuland. — Ezen egyes sikerült merényletekkel azonban meg nem elégedve az angol, mint egykor Velencze, Konstantinápolyban is szövi diplomaticus cseleit, 's az orosz érdekek' gyengitésére mult évben köté azon kereskedési szerződést, melly által befolyását növeszté, 's árúinak új vásárokat biztosíta, ujra azon bámulatos tapintatot 's ügyességet nyilvánitva, mellyel sok, alig észrevehető 's első pillanatra czél nélkül szőtt szalagokat, az utólsó mesteri vonattal áttörhetetlen hálóvá köt össze, mellyel a' kelet' kincseit halászsza. —

A' dolgok' ezen állapotjában érdekes összehasonlítani a' szent-pétervári és szent-jamesi cabinettek' mostani keleti viszonyait a' középkoriakkal. —

Akkor Genua kerité kizárólag kezébe a' fekete tengeri közlekedést, most az orosz kötötte a' hunkiar-iskelessi szerződést; Velencze ura volt az indiai kercs-

kedés' tengeri vonalainak, most az angol. Dandolo velenczei hajósereggel 's franczia vitézekkel elfoglalta Byzanczot, midőn a' genuai befolyás más ellensúly által nem közönösítetett (neutralisáltatott); most Stopford admiral fekszik a' Dardanellák előtt, 's a' császárság akkor érte végét, midőn Genua, a' fekete tenger' ura, Byzanczban vissza nem nyerhetvén elébbi befolyását, a' törököket behítta a' főváros' ostromára 's megvételére; most Kis-Ázsiában, a' törökök' akkori honában, Ibrahim basa tanyáz, aráb seregével; — Byzanczban pedig vallási czivódások 's az utólsó császárok' merényei, a' keleti egyház' összeköttetésére a' nyugotival, megemészték az ország' legjobb erejét, 's most szinte úgy megtöretett a' török nemzet' ereje 's energiája, felületes újitások által, mellyeknek czélja a' keletnek 's nyugotnak összeforrasztása. — A' jelen csak a' multnak hű képmása! —

5.

A' fekete tenger kereskedésének világtörténeti nevezetességét mutatják már a' politicai bonyolódások is, mellyeknek ez, a' mint feljebb láttuk, ezeredek óta, fő oka volt, 's ezen tenger hazánkkal legtermészetesebb

összeköttetésben áll Dunánk által. Mert a' folyók mindig a' közlekedésnek legalkalmasabb eszközei, sőt az egész Pontus nem annyira választó fal Europa 's Ázsia közt, mint inkább könnyített, bár nem veszélynélküli összekötő út a' két világrész közt. — A' Duna már most is különös érdeket adott az ausztriai birodalomnak a' keleti kérdés' megfejtésében, hol ezen császárság Angol- és Oroszország mellett mint harmadik hatalom lép fel. De az egész dunamelléknek állása hazánkat közelebbről érdekli, 's néhány pillantat helyzetére talán nem korszerütlen azon időben, mikor minden szem kelet felé fordul, érezvén, hogy egész politicánk' megfejtése 's megalapitása tőle függ.

Az ausztriai birodalom' viszonyait megfejtik kivitelczikkei, mert ezek ugyanazok, mellyeket déli Oroszország termeszt, 's a' fekete tenger' kikötői kivisznek, mig az angolokkal egyáltalában concurrentiába nem jönnek. Urquhart*), a' hires angol utazó, már néhány év előtt igy szólt honfiaihoz: „Nem lenne e bohóság tőlünk, gyapotkézmüveink' kereskedését akadályoztatni az által, hogy Ausztria' gyapjának eladása ellen ármánykodunk; nem lenne e hasonló bohóság ennek részéről, nehezíteni 's elnyomni lenének, kenderének, üvegének, porczellánjának, búzájának, borának, marháinak kivitelét, midőn muszlinunkat, vasunkat 's gyáraink' termesztményeit a' vásárról ki akarná zárni? Nem elég tág mező adatott e mindkettőnk' iparának és népességének, midőn hóditásaink' térmezeje a' kelet, 's nem szánako-

*) Turkey and its resources czimü hires könyvében.

zásraméltó e, látni a' két birodalmat, mint veszti el a' mindkettőnek elébe nyujtott nyereséget, viszonos féltékenységből?“ Urquhart' ezen kérdéseire megfelelt a' mult évben kötött kereskedés-szerződés, Ausztria 's Angolország közt, melly világos bizonysága, hogy a' két birodalom' kivitelczikkei egymásnak nem ártanak, sőt kölcsönös kiegészitésök a' világvásáron szükséges.

Még kedvezőbb az ausztriai birodalomnak állása a' keleti nemzetek' irányában, mellyeknél hitele a' legszilárdabb alapokon nyugszik. Most is veretnek Bécsben tallérok a' mult század' évjegyzeteivel, Mária Theresia' arczképével, a' levantei kereskedés' szükségeire; mert történetesen azon tartományokban, mellyek a' nembereket befályolozzák, 's felvigyázás alatt tartják, a' császárné' arczképével jegyzett ezüstpénz' kelete olly nagy, hitele olly erős, hogy az ottani pénzügyek' szünetlen zavaraiban a' kereskedés' főeszközévé lett, 's mint ollyan mindig különösen kerestetik. — Ezen körülmény talán csekélynek fog látszani némelyek előtt, kik azonban mégis meg fogják vallani, hogy csak régi, tartós összeköttetések 's folytonos közlekedés alapithatták meg ezen hitelt. — Nagyobb tekintetet érdemel minden esetre a' dunai gőzhajózás' naponkénti terjedése, 's az ezzel összekötött Trebisondenak, a' kevés évek előtt még elhagyatott feketetengermelléki városnak növekedő felvirágozása. 1836ban a' bevitt árúk' értéke itt már 44 's fél millió p. forintra, a' kivitelczikkeié közel 43 millióra ment, mi különösen fekvésének, a' Duna' torkolatjának átellenében a' Pontus' ázsiai délpartján, köszönhető, honnét a' Lipcséből

Dunánkra szállitott árúk Elő-Azsiába, Armeniába 's Persiába vitetnek. —

A' mi azon tartományokat illeti, mellyeket a' Duna 's a' beleszakadó folyók mosnak, Bosniát, Serviát, Bolgárországot, Havasalföldet 's Moldvát, Bessarábiának egy részével, ezeknek léte 's jövője a' keleti 's dunakereskedési kérdéssel legszorosabb kapcsolatban áll. Ettől függött már régi időben virágzásuk. Azon időben, mikor török szabadzsákmányosok a' görög tengert nyugtalaníták, a' velenczeiek Bolgárországnak vitték a' Duna' hosszában egész a' dalmát partokig belső Ázsia' árúinak egész tömegét, sőt már a' közép kor' első idejében Genua 's Velencze szerződéseket kötöttek a' dunamelléki fejedelmekkel, a' keleti árúk', különösen a' nádméz', fűszerek' 's drágakövek' szabad átszállitása végett, sőt biztositására ezen kereskedési útnak, melly a' dalmát városok' virágát okozta, Velencze szünet nélkül kezébe iparkodott keríteni az adriai tengerpartot, 's különösen Dalmátországot, mi főoka volt folytonos háborújának a' magyarral.

Ezen útvonal később sem jött egészen feledésbe, mert még az erdélyi fejedelmek' utólsó idejében, midőn az angolok Holland' keleti kereskedését a' Jóreményfok körül veszélyeztetni kezdék, ennek felélesztésére egy hollandi társaság nyujtá be tervét az erdélyi fejedelemnek és a' királynak,*) de a' terv, ujsága 's nagyszerüsége miatt, mind a' kettőnek, 's velök kettős hazánk' fogalmainál, kivihetlen-

*) Lásd Bethlen János' naplóját.

nek látszott, 's őseink' akkori szűkkeblüsége miatt ki nem vitethetett, 's igy szerencsésebb időnknek feladata maradott. —

Azonban bármilly nevezetességü legyen is a' fekete tenger' kereskedése, bármilly természetes a' Duna általi összeköttetés, mégis csak akkor reménlhetjük kereskedésünk' sikerét, ha más hatalom ezt előttünk elzárhatni nem fogja, szóval hazánk' külpoliticájának első 's fő feladata, befolyást nyerni az aldunai tartományok felett. Ez azon politica, melly az árpádi nagyobb királyoké, melly az anjoui Károlyé 's Nagy Lajosé, melly Hunyadi Jánosé volt, melly mindig hazánk' fényét 's hatalmát növeszté, mellynek elhagyása Mátyás király' uralkodásának legfőbb hibája.

Maga a' természet hivott fel ezen politica' követésére, és midőn a' Kárpát 's Balkány által beszegett nagy lapályon keresztül önté ki a' Duna' hatalmas árjait, hogy ezen kört ketté hasitsa, akkor ki is mondta, hogy a' két part' lakóinak érdekei megegyeznek, 's rendeltetésök nem háború 's ellenzés, hanem frigy és béke, hogy egymást kiegészitsék. Mert a' folyók politicai tekintetben sem lehetnek elválasztó határvonalak, 's itt is, mint a' kereskedésnél, inkább a' közlekedés' 's egyesités' fő eszközei, csak a' vizválasz (Waſſerſcheide), a' hegyláncz lehet egy országnak vagy birodalomnak természetes határa.

Ha Europa' akármellyik térképét kezünkbe veszszük, 's a' Duna' folyambirodalmát (Stromgebieth) vizsgáljuk, mindjárt szemünkbe ötlik azon hatalmas kárpáti hegyláncz, melly Magyarországot éjszak 's

kelet felé határozza. Pozsony felett kezdve, hatalmas félkörben lenyul egész a' szászok' földéig, honnét egyenes nyugoti irányban a' Dunát érinti Vaskapunál, 's itt egyenes szeg alatt délre kanyarodva 's a' folyó' habjait hétszeresen szikláival keresztülszelve, a' Balkánynyal összeolvad, melly rövid egyenes nyugoti irány után, egyesül a' hellen 's dinári havasokkal 's a' Gyulaalpeszekkel, 's igy nyugotéjszaki irányban kevésbbé határozottan elválasztja Albániát, Dalmátországot, Karnióliát, Stájerhont, Bosnyák-, Horvát- 's Magyarországtól. Ausztria felé kisebbednek a' hegyek, 's végre dombokká fogyván, természetes határt közte 's hazánk közt nem alakítanak. Ezen nagyszerű körben politicailag a' Száva 's kisebb folyói választják hazánkat Bosniától, a' Duna Serviától; eleink csak eddig foglalták el Árpád alatt az országot, a' rácz földig — usque terram Racy*), — azonban a' mint a' görög császárság gyengült, magyar befolyás vagy magyar felsőség döntötte el mindig a' déli dunamellék' sorsát.

A' mint a' Duna Vaskapunál a' déli Kárpát' sziklalánczát áttöri, egy kisebb, de az előbbihez hasonló vidéket szel keresztül, melly jobb felől a' fekete tengerig 's a' Balkány' egyenes nyugotkeleti vonaláig Bolgárországot foglalja magába, balra Havasalföldet, Moldvát, Bukovinát 's Bessarábia' egy részét, a' Kárpát' azon ágazata által határoztatva, melly Máramaros és Erdély' havasaitól kezdve, kis kanyarulattal

*) Anonymus Belae regis notarius.

elébb kelet, aztán dél felé a' Duna' 's Neszter' folyambirodalmait, nem elég határozottan, elválasztja. —

Ugyanazon hegylánczok, mellyek a' Duna' folyambirodalmának határai, határai voltak egykor a' magyarok' felsőségének, az említett országok mindnyájan érezték különböző időkben a' magyar kardoknak súlyát, mind azon népek adót fizettek a' magyar koronának, 's czímeik 's czimereik még most is ékesítik a' magyar királyt. — Az idők változtak, de kerengésök visszahozhajta őket, 's talán közel van az idő, mellyben teljesülend azon nagy látnok' szava, ki, miután őt Europa sokáig uralta, végre az atlanti tenger' messze szigetén mint fogoly, világrészünk' jövőjéről jóslá: „Europa nem lesz nyugott, mig minden birodalom természetes határait vissza nem nyerendi.“ —

Az aldunai tartományokban új élet ébredez most, 's egy, azelőtt ismeretlen mozgalom uralkodik, mellynek következéseit a' jövőnek fátyola fedi ugyan, de a' historia gyanítatja. —

A' mint a' római világbirodalom' ereje hanyatlott, ezen tartományok elszakadtak tőle, 's elébb goth, aztán szláv nemzetek által ellepettek. Természeti határok által elválasztva a' görög birodalomtól, függetlenebb állást nyertek ugyan, de kisebbek, mint hogy önállólag fenmaradhattak volna, mindig a' körülfekvő hatalmak' egyikének adófizető védenczei valának. A' hetedik században négy nemzet foglalta el ezen tartományokat: bolgárok a' Duna' jobb partját a' tengertől a' Balkányig, mellettök a' hatalmasabb illyrek, az Una és Száva folyókig, több álladalmakat, Serviát, Bos-

niát, Montenegrót 's a' dalmát tengermelléket képezve, 's e' bolgárokat is tulnyomó hatásukkal tótositva; horvátok telepedtek le az Una 's Dráva közt, oláhok a' Duna' bal partján, két fejedelemségre, Havasalföldre 's Moldvára oszolva. Ritkán volt a' byzanczi császárságnak nagy befolyása ezen népekre, mind a' mellett, hogy a' vallás' kötelékein tőle függtek, 's csak egy Manuel volt képes rajtok uralkodni. Önként adták magokat a' horvátok magyar felsőség alá, Szent László alatt; az elégületleneket megzabolázta Kálmán' kardja, 's az ország többé soha sem vált egészen el a' magyartól. A' dalmát tengerparton Velencze 's Magyarország egyensúlyban álltak, Moldva 's Havasalföld hol magyarnak, hol lengyelnek fizetett adót; legfüggetlenebb maradott Servia, Bolgár- 's Bosnyákország, melyek azonban a' magyar vitézséget szinte sokszor érezték, 's hol szoros szövetségben, hol adófizető alattvalóságban éltek hazánkkal. Számtalan háborúba keveredtek a' magyar királyok ezen tartományok miatt, 's tömérdek magyar vér folyt érettök az árpádiak alatt a' görög csatákban, később a' lengyelek ellen Moldva 's Havasalföld, Velencze ellen a' dalmát felsőség miatt, 's magok az aldunai nemzetek ellen, mellyek minden felsőséget nehezen türtek, nehezebben pedig azon fejedelmekét, kik, mint Nagy Lajos és Mátyás, a' görög szertartást nálok a' rómaival felcserélni igyekeztek. A' mint azonban a' törökök közeledtek, 's a' nikápolyi ütközet után Bolgárország elfoglaltatott, akkor ezen tartományok is kezdék érezni vesztök' közeledését, 's különösen a' rigómezei első csata után a' törökhez is sze-

gődni készek valának, önállásuk' 's vallásuk' fentartására. Brankovics György' 's Drakul vajda' árulásai, mellyek Hunyadi János' győzelmeit többször megakasztak, ez által magyarázhatók. A' tartományok ismerték már szomszédaik' szükkeblű térítési vágyát, mellyel segítségöket többnyire a' római szertartás' felvételétől függeszték fel; több türelmet reméltek ők a' muhametán ocsmányoktól, nem is gyanítván, hogy azon elv, melly ezekben olly ellenállhatatlan erőt fejtett ki, a' Korán' terjesztésén 's minden más vallásnak elnyomásán alapúlt, 's igy a' tartományok' hajlékonysága sem mentheté meg őket önállásuk' vesztétől. —

Midőn a' törökben is enyészni kezdett azon erő, melly fél Europát rettegésbe hozta, midőn azon éltető szellem megszünt az egész nemzetben lengeni, melly a' vallást az élettel 's politicával egyesítette, akkor a' tartományokban újra felébredett a' szabadság' 's nemzetiség' szelleme, melly a' kis montenegrói fejedelemségben soha el nem aludott. A' szerencse nem igen kedvezett, de Servia, Moldva 's Havasalföld mégis az orosz szomszéd 's atyafi nemzet' befolyása által, a' drinápolyi békekötés' következésében, némi függetlenségre emelkedtek, török 's orosz védhatalom alatt. Azóta ugyanazon helyzetben vannak, mint midőn közép korban félig önmagokra támaszkodtak, félig lengyelektől 's magyaroktól függtek, 's a' byzanczi császárságnak is adót fizettek. Hogy illyen állapot tartós nem lehet, hogy ez csak átmenetelnek tekintethetik, ez minden gondolkozó e-

lőtt világos. Hozzá járúl még, hogy a' tartományok' lakói, bár vallásra 's nemzetiségre az oroszokkal rokonok, geographiai fekvésök által érdekeikben ellenségeik, mert Nándor-Fejérvár és Galacz, Bukarest és Jászvásár, Odessának és Taganrognak természetes versenytársai, kereskedésök' czikkei ugyanazok, földök' termékenysége nem különböző, a' fekete tenger nyitva áll előttök, azon tenger, mellynek kizárólagi hajózhatása Odessa' virágának főeszköze, az aldunai tartományok' felvirágozása déli Oroszországnak legveszedelmesebb ellensége. —

Illy körülmények közt a' fejedelemségek' természetes baráti és szövetségesei Angolország 's Ausztria, 's hogy ezek érzik hivatásukat, ezt mutatja a' mult évben Mailandban kötött kereskedési szerződés, melly Galacznak 's minden aldunai kikötőnek ugyanazon kedvezéseket biztosítja, mellyeket az ausztriaiak nyertek. 'S igy el van vetve a' barátság' magva, melly, a' mint remélni szabad, hazánkra még a' legszebb gyümölcsöket termendi, 's meg van téve azon első lépés, melly befolyásunkat, régi birtokunkon át, a' fekete tengerhez vezeti, annál inkább, minthogy az érdekek' megegyezése mellett a' nemzetek magok is százados összeköttetésben 's rokonságban élnek.

Két nemzet lakja most, a' mint már feljebb említettük, az aldunai részeket, oláh és illyr, mellyeknek nagy része a' legrégibb idők óta hazánkba is vonult, 's a' magyarral sok helyütt összeolvadva, alkotmányunk' minden kiváltságaival bir, 's

Magyarországot hazájának tekinteni tanulta. Többféle viszontagságok sok magyart is más részről arra birtak, hogy hazánkat elhagyva, mint Mátyás király alatt a' Hussiták, 1764ben a' véghelyi nemes székelyek, Moldvában, Havasalföldön, Bukovinában 's Bessarábiában megtelepedjenek. Feledve éltek ők ott századokig, a' nélkül hogy nemzetök reájok tekintett volna, de megtartották hazájok' nyelvét, 's vele azon kapcsot, melly őket újra hozzánk csatolhatja. Csak kevéssel ezelőtt fordítá reájok P. Gegő Elek figyelmünket, azon időben, mikor a' gőzhajózás ezen tájaknak reánk nézve is nagyobb jelentékenységet adott. — Legyen szabad, érdekes utazását, mellyet a' moldvai magyar telepekhez *) tett, közelebbről vizsgálni.

1836ban septemberben gyalogolt be a' jámbor szerzetes Moldvába, a' magyar telepek felé, 's alig érkezék az elsőbe, Csügésbe, már összeseregeltek a' magyar családok vélt papjok' látogatására: „Isten hozta lelki atyánk", ez az összhangzó szavok, „esztendők óta nem láttunk papot, mi pap nélkül ollyanok vagyunk itt mint a' barmok." Merre csak fordul, 's magyarokra akad, ugy fogadják „mint az isten' angyalát." Ő pedig leül az alacsony házban a' tűzhelyhez, vigasztal, oktat, keresztel, tanít, mindenütt szívesen fogadtatik, a' jólelkű magyarok hozzá sietnek, borral, sülttel, sőt pénzzel is, 's mindenütt hallja: „mindenképen jó volna állapotunk, csak papunk nincs, az öregek gyónatlanúl mulnak ki, a'

*) A' moldvai magyar telepekről. P. Gegő Elek. Budán 1838.

gyermekek kereszteletlenek.“ — Klézsén az első changó helységbe érkezik, 's e' magyar faluban P. Caeraulo Karmel a' lelki atya, „kinek nevéhez ragadt nyelve.“ Klézséről Forrófalvának megyen, P. Zamoiszky Szaniszló polák, ki Kassán magyar Minerva' emlőiről függött valaha, e' második nagyságu changó falunak papja, 's benne a' magyarok' első ellensége.

Igy megyen a' szerzetes faluról falura, mindenütt hasonló jeleneteket látva, sőt Jászvásáron is, a' fővárosban, hol mintegy 1600 magyarokra talál. Ők önvallomások szerint mindenben elégültek, csak az erkölcsi oktatásban szenvednek fogyatkozást. „Gyéren hangzik templomukban magyar isteni ige, mert a' jászvásári missionáriusok olaszok, 's ha az elkerülhetetlen szükség magyar lelkiatyát idéz körükbe, ennek többnyire a' magyar falukban kell szolgálnia, 's ha vagy egy erre útazó pap a' magyar híveknek prédikálni akarna is, kit bizonyára betüértelemben isten' küldöttjének tisztelnének, ezt az olaszok ellenzik. Szegények! csupán csak hamvazó szerdán szabad énekelniök a' kolostor' egyházában magyarul, 's ekkor összegyülekezve az ismert bőjti éneket „Keresztények sírjatok!“ kesergik el.“ Pedig a' jászvásári plébánia, mint a' szerző megtudá, valaha magyar volt. —

Leirván utazását, a' szerző e' telepek' jelen statisticai állapotjára megyen át, mellynek végkövetkezménye, hogy midőn Moldva' egész népessége 500,000-re megyen, 15 plébániában, mellyek 5 ke-

rületben helyezvék, 's 70 filiában, 7 magyar minorita lelkiatya' felügyelése alatt, körülbelől 45—50,000 magyar nyelvű lakos létezik. Ha pedig eredetöket tekintjük, Moldva' lakóinak egy negyede magyar. Erkölcsi tulajdonságaikra nézve szembetünő ellentételben állnak ők a' moldvánokkal, 's míg ezek, mint a' szerző mondja, semmi jeles tulajdonokkal nem birnak, indulatosok, késedelmesek, kevélyek, iszákosok, enyves körmüek 's mindenek felett lomhák, — a' magyaroknál a' munkásság dicsértetik, melly mindjárt jobb eledelökben, posztó ruháikban, kényelmesebb bútoraikban mutatkozik, 's a' bojár közmondást szülte: „egy magyar, tíz moldván." Még kitünőbb a' vendégszeretet, főkép a' changóknál, kik kivált a' magyar vándort az útról is behívják, 's miután megvendégelték, magok köszönik meg; továbbá a' nemzeti összetartás, mellynél fogva ha valaki közülök törvénytelen tettei miatt fogságba jut, ők azért az illető előjáróság előtt kezeskednek 's a' vétkest magok fenyítik, a' kivetett adót egymás közt elintézik, egymást segítik, látogatják, vigasztalják. Megjegyzésre méltó még, hogy Oknában a' sóaknákban dolgozó raboknak legnagyobb részét az oláhok, a' magyarok a' legkisebbet teszik. Nemzetiségök' fentartását leginkább vallásuknak köszönhetik, annyira, hogy a' görög szertartásu magyarokat, ha Moldvában letelepednek, a' ritus is oláhosítja, 's ezért helyesen jegyzi meg a' jámbor páter, hogy „soha nemzet nemzetisége' elenyészetét ne féltse, ha atyáinak szent istenét saját nyelvén imádhatja, ha nemzeti is-

kolái be nem záratnak.“ — „De legyenek“, igy folytatja, „a' moldvai magyar telepek közül némellyek, 's ezekben az egész, például: Bakót tizenkét magyar barát lakja, 's magyar a' mezőváros, 1646dik évben egy magyar papja van, 600—700 magyar lakost számlál; — végre nem lőn helybeli papja, — változott a' vallás, elhunyt a' nemzetiség. Ellenben egy Szabófalva, Forrófalva, Gorzafalva 's több más helységek, hajdan törpék, idővel papra 's oskolára szert tévén, a' vallásban és ezzel járó nyelvben gyarapodtak, 's nem megvetendő helyre emelkedtek. — Igy volt az egészre nézve is. Halavány képpel jelent meg a' moldvai catholica anyaszentegyház, midőn lengyel, dalmát, bolgár, 's isten tudja, minő lelkiőrök kormányozák, de ismét felvidult egy Ferencz barát, Taplóczai István, 's t. m. lelki előljáróinak. Azok alatt leagyaltatott az evangeliumot a' magyaroknak magyar nyelven hirdető; ezek alatt Jászvásáron is magyarúl predikáltak. — A' nemzetiségnek eddigleni mibenlétét, fenmaradását egyedül a' vallásnak 's a' magyar minorita atyák' befolyásának köszönhetjük.“

„A' mondottakból az elnemzetlenedés' oka csaknem kézzel tapogatható. De mégis egykét szót felvilágositásul: A' moldvai magyar anyaszentegyház egyenesen Rómától függ. Tisztelet ennek, melly a' hét dombokról hajdan kevélyen néző 's három világrészre könyöklő pogány birodalom' helyén becsülendő k. egységnek középpontja. Akarám én hinni, hogy ő, mint édes anya, szent czélból küldi fiait a' szóban lévő árva leányához; de tudom, hogy ezek rövid,

ideigleni ház-tüzlátásra 's pénz-kitapogatásra jelennek meg. Bevándorolnak t. i. a' latin ritus' nyelvét sem értő olasz missionáriusok Jászvásárba, itt, ha nem volt, szakált növesztenek, 's a' magyar nyelv' tanulását, melly a' moldvai katholikusokra nézve elmellőzhetlen szükséges, a' pünkösdi szent lélekre bizzák, 's mégis egykét hónap mulva a' betű' szoros értelmében magyar falukba rendeltetnek papoknak: hol ámbár prédikálni, tanítni nem tudnak, a' misézéssel beérvén, a' pungáért (erszény) egykét évig időznek, a' vallás' megsirathatlan hanyatlásával, 's az ezt követő nemzetiség' korcsosodásával. Ezen visszaélést scopiai Bandin már két századdal ezelőtt megsiratta: 's illy huzamos idő nem volt képes a' sebet behegeszteni, mert még jelenleg is sok magyar helységekben magyar nyelvet nem értő olasz barátok lelkészkednek; pedig Moldvában vagynak olly magyar plébániák is, hol — a' hívek a' moldván nyelvet értvén — olaszok szolgálhatnának; igen! de ezekben silányabb a' jövedelem. 'S im ez az oka, hogy sok moldvai magyar faluk elnemzetlenednek."

„Az említett missionáriusoknak nyelvbeli járatlanságával párosúl azon vétkes tett, mellyel a' magyar egyházi énekeket gátolják. A' moldvai magyar helységek t. i. a' csiksomlyói könyvnyomtató-intézetben Kájoni Jánosnak Andrásy Rafael által nyomatott énekes könyvét szokták régi idők óta használni. Milly sikerrel, Alfalu, Szaloncza 's több más papnélküli helységek igazolják, mellyekben az úgy nevezett diákok csupán énekeikkel századokon által fön tudták

a' vallást 's nemzetiséget tartani. És ma az olasz papok azon ürügy alatt, hogy benne a' hit' titkai nincsenek egészen kimerítve, jóllehet hogy ők a' nyelvet nem értik — ezen egyetlen egy vigasztalástól is meg akarják fosztani: helyette, kétségkivül, nyelvökre oláh énekeket tolandók." —

Már kétszáz év óta sorvadnak igy a' magyar telepek Moldvában, 's 1648ban P. Bandin Márk, moldvai püspökhelyettes, leirván szomorú állapotjokat, ezzel végzi jegyzéseit: luget ista ecclesia, et non est, qui consoletur eam, inclinato capite, fatiscente latere collacrymatur, mihi lacrymas colligo lacrymis, et solamen ferre non valeo, Roma hujus orphanae mater est, matris charitas est filiae provisio. —

Midőn P. Gegő Elek a' hazánktól századok óta elszakadott 's mégis el nem idegenedett atyánkfiait csaknem újra felfedezi, 's a' nemzet' szemeit rajok fordítja azon pillanatban, midőn az ébredő oláh nemzeti élet őket, ha magokra hagyatnak, elnyomandja', ezen ohajtással zárja be észrevételeit az elnemzetlenedés' okairól: „vajha, miután Moldva 's benne magyar rokonink, a' történetírók szerint annyi századokon keresztül a' magyar koronához tartoztak, — miután Moldvában a' hajdani magyar alapítványoknak annyi nyomai szembe tűnnek, 's egykor több magyarok léteztek, de a' kiknek száma, mint láttuk, naponként kevesbedik, — vajha, mondom, a' dicső keresztény magyar anyaszentegyház annak magyar papjait szaporítsa, 's minden hiv magyar rokoninak vallási és nemzeti további fönmaradását tettlegesen is eszközölje!" —

Mélyen érezvén nagy jelentőségét annak, ha rokon keblek dobognak szomszédunkban, ha barátságos kézszorítás vár azon tartományokban, mellyek felé viszonyaink, mint már a' kereskedés' irányából is látszik, fordulni kezdenek, a' szerző' keresztény ohajtásához még egy mást csatolunk: vajha nemzetünk' azon részére több figyelem fordíttatnék, melly, hajdan a' magyar koronához tartozott országokban, idegen kormány alatt nemzetiségét 's vallását fentartotta; vajha ötvenezer ember' boldogítására a' római széknél kieszközöltetnék, hogy ezen egyházi megye az erdélyihez csatoltatván, a' letelepedett magyaroknál a' nemzetiség 's apáik' vallása, mellyet eddig szentül a' jobb jövő' reményeként őriztek, lassan ki ne muljék! —

A' maximum' és minimum' terméketlen theoreticus kérdése iránt hónapok óta telvék hirlapjaink, de hogy lehessen moldvai testvéreinken segíteni, erről még egy szózatot sem hallottunk, pedig Gegő' ismertetése után az olasz missionáriusoktól üldöztetett magyar bolkiatyák magok ismételve felszólaltak! Aligha meg nem bánjuk, hogy a' nekünk nyujtott kezet meg nem ragadtuk! —

Kisebb számuak, de reánk nézve szint olly nevezetesek a' bukaresti, bessarábiai 's bukovinai magyar telepek. —

Mig igy az oláh nemzetektől lakott bal partján a' Dunának számos testvérkeblet találunk, vigyáznunk kell, hogy a' jobb parton többet, mint az oláhnál nyerni lehet, az illyr nemzetnél ne veszítsünk. Ennek is nagy része hazánkban lakik, köztünk zengi népdalait, sőt academiája a' magyar tudós társaság' szomszédjában

tartja üléseit. — Különös mozgalom uralkodik ezen nemzetnél, 's a' nemzetiség' érzete leginkább a' literaturában fejlik ki, sőt félhető, hogy ezen lelkesedés még a' horvát testvérnemzetet is körébe ragadja, annál inkább, minél kecsegtetőbb alakban tűnik fel előttök a' déli szláv nemzetek' egyesülésének fényes eszméje, mellyet mi is, legközelebbi, a' magyar nyelvnek horvátországbai behozatalát tárgyazó törvényjavaslatinkkal ébren tartunk 's élesztünk. —

Tisztelem én az illyr nemzetet, az illyr nemzetiséget, sőt irígylem szép lelkesedését, irígylem azon ifjonti mozgalmat, melly a' szabadság' szerencsés harcza után más irányt vőn, 's békében nagyobb, hatalmasabb foglalásokat kiván tenni, — ohajtom, hogy ezen illyr tűz felbuzdítsa a' magyar apathiát, hogy ezeknek példájára el ne feledjük más országokban létező testvéreinket, a' moldván magyarokat, 's nagyobb figyelmet fordítsunk Horvátország' állapotjára 's viszonyaira. Mert lehetetlen, hogy politicai tekintetekből is a' déli szlávok' egyesülésének nagy ideája komolyabb figyelmet ne ébreszszen. A' historia mutatja, milly hatalmasan szoktak a' nemzetek kifejlődni azon pillanatban, mellyben a' szabadságharcz által kifejlett erők más mezőre vezettetnek: Görögország a' persa háború után művészi 's tudományos tekintetben a' dicsőség' tetőpontját éri, Holland felszabadulása után a' tengerek' királya, tőle Angolhon ragadja el a' revolutio után Neptun' szigonyát, 's Franciaországnak a' forradalom' mámorából kijózanodott legióit Moszkváig kiséri a' szerencse' istennője. A' déli

szlávok' felszabadulása is, aránylag, sok gyümölcsöt termesztett: az oláhoknál elnyomatott egészen az új görög elem, kezdetben a' szabadság-háború' első csirája, a' nagyobb müveltség' fő emeltyűje, 's az oláh nyelv fordítások mint eredeti munkák által müveltetett. Nagyobb tervek támadtak az illyr nemzetnél, egy nagy déli szláv birodalom' eszméje ébredett, mellyre számos röpiratok, nyelvmüvelő 's olvasó társaságok, meganynyi szövetségesei az éjszaki óriás' tervezett panszláv uralkodásának, előre készítettek. Különös, hogy itt is, mint mindenütt, az áttértek a' legbuzgóbbak, a' horvátok fő apostolai ezen eszmének; mert érezvén, hogy számuk' csekélységénél horvát nemzetiségöket fen nem tarthatják, a' szabad alkotmányos magyar helyett, inkább a' despotiától fenyegetett illyr elem felé fordultak. A' Dráva és Száva közti megyék most csatatérré váltak, hol titkon azon nagy harcz foly, mellyet Európában annyi milliók kivánnak 's rettegnek, a' harcz a' szláv és nyugoti elem közt, mintegy csendes előjátékaúl azon nagyobbnak 's véresebbnek, mellyet a' diplomatia' mesterségei még talán sokáig, de nem örökre, elhalasztanak. —

Hasonló állásban, mint most Horvátország, volt egykor Bretagne, volt Wales, volt a' mult században a' skót felföld. A' régi celták' ezen maradványai a' minden tekintetben idegen franczia 's angol szellem ellen hasztalan vivtak, 's végetlen erőt pazaroltak el ezen vitában, de végre azok mégis francziák, ezek angolok lettek, 's nem állhattak ellent a' hatalmasabb nép' befolyásának, — ereklyeként tisztelik ők régi

nyelvöket, de a' társasági, köztanácskozási 's törvénykezési nyelv mégis ott franczia, itt angol. Igy járt a' német Lotharingia, igy Burgund, sőt Alzáczia is, Németország' ezen kiegészítő része franczia lett, mind a' mellett, hogy csak a' westpháliai békében jutott franczia felsőség alá, 's ha germán szellemét meg is tartotta, román formákat öltött magára, nem is a' német Bundestag, de a' franczia kamarák felé fordul, hol képviselői franczia nyelven vesznek részt a' nemzeti tanácskozásban. Tekintsük végre a' baskokat is, — véröket onták ezek, hogy municipalis rendszeröket fentartsák, de csiripoló nyelvökért harczolni, ennek függetlenségét kivívni, eszökbe sem jutott, a' spanyol literatura' kincseinek hírében ők is osztoznak, 's bask nemzetiségök felett soha el nem felejtik, hogy a' mellett spanyolok.

Legyenek ezek horvát atyánkfiainak példái, maradjanak ők is horvátok, ne hagyják el őseik' nyelvét sem a' magyar, de még kevesbbé az illyr nyelv miatt, de ne felejtsék, hogy egyszersmind magyarok, hogy, ha a' köztanácskozásokból, ha a' törvényhozásból, ha a' főhivatalokból önmagok ki nem akarják magokat zárni, magyarúl tudni kénytelenek, hogy csak Magyarország, 's igy a' magyar nyelv' virágzása emelheti hazájokat is a' jólét' azon fokára, mellyet ők 's velök mi is kívánunk. —

6.

Europa' mostani feladata a' kelet' polgárosítása, azon régi terv, melly egykor Nagy Sándort persiai győzelmeire hívta. „Tervei 's politicája", igy szól

egy angol *), „oda czéloztak, a' mint látszik, hogy kereskedés forraszsza össze, mit fegyvere hódított. Ezen valóban csudálatos férfi politicai terveit, a' régiség' héroszai közül az egyetlen, az emberek' érdekeire és szükségeire alapítá. Alexandriának alapítása, azon saspillantat, melly a' Troas' fekvéséhez kapcsolt kereskedési kedvezéseket átlátta, azon vizsgálatok, mellyeket India' partjain 's folyóin tétetett, csak mutatói azon mély eszméknek, mellyek tolmácsot nem találtak. Fő feladata, Európát Ázsiával egyesíteni, bebizonyodott azon nagy terveinek egyike által, mellyek halála után jegyzékeiben találtattak, 's mellyek közül szerencsétlenségre csak ezen egy jegyeztetett fel, az utókor' számára. Azon új városok' építését értjük, Ázsiában, mellyek europaiak által voltak megnépesítendők, hogy, a' mint Nagy Sándor mondá, összekötések' és szövetkezések' cseréjében a' két nagy világrész' lakói fokonként egyesüljenek egyenlő vélemények, 's kapcsoltassanak össze viszonos indulatok által."

„Ezen nagy intézmény nem tartozik többé csak a' régiség' levéltáraiba, nem mutatkozik többé elérhetlen messzeségben, kivitele nem vásároltatik többé fenálló alkotmányok', előítéletek' és szokások' feldöntésén. Meg van törve cynicus despotismusa azon vad csoportok' ivadékainak, kik a' kaspi tengertől a' suezi földszorosig a' kelet' utait elzárták. Új elvek hatnak mindenütt Georgiától egész Marokkóig, mig Europa azon állásban van, hogy a' körülmények' ezen változását

*) Urquhart, említett munkájában.

hasznára fordíthatja, — nála erő egyesült 's értelmesség, 's elég okos átlátni, hogy hatalma ezen néptörzsökök 's nemzetek felett nem alapulhat erőszakon 's hódításon, de a' haszon' kölcsönös cserején. Gyári segédforrásaiban pedig minden eszközökkel bir, az egyeségre 's hatalma' biztosítására, a' közös érdekek' szakadatlan kötelékei által."

Még elevenebben fejti ezt ki egy német iró*), összehasonlítván Ázsiával Europát. „Mérhetetlen terjedelmü monarchiák, de gördülékeny homokra épitve, hol az épületet semmi közös kötelék nem kapcsolja össze, — minden lelki 's testi erőkkel megajándékozott férfiak, csaknem korlátlan hatalom' élvezetében, de fényjelenetekként az ég' végetlen térein, belső szilárd középpont nélkül, elenyészvén rövid mulékony tündöklés után, — nem ez e a' keleti birodalmak 's kormányok' közönséges historiája? 'S mégis csak ezen óriásilag alakult, villámoktól átczikázott háttéren tünteti ki az europai álladalmak' épülete körrajzát egész ékes szabályszerüségével, csak itt jelen meg valódi jelentékenységében, mint egy melegágykert, hol a' sürüen összeszorított növények csak az átültetést nélkülözik, szellős, nem olly szorosan kerített térekbe, hogy teljes díszben gyönyörüen kifejlődjenek. Ázsia 's Afrika megnyitva az europai polgárosodásnak, ebben köszöntse Europa egy boldogító napnak korányát."

Csak a' kereskedés töri meg az utat a' kelet' nem-

*) Steinbüchel, említett munkájában.

zeteihez, mellyen később a' tudomány 's polgárosodás minden áldásaival Ázsiába, régi őshazájába, visszatérend, — 's ezen nagyszerű feladat' kivitelének nagy részét az ausztriai birodalomnak 's nemzetünknek látszik fentartani a' gondviselés, ha az oroszok által magunkat megelőztetni nem hagyjuk. —

A' legpositivebb 's legempyricusabb tudomány, a' historia, legjobban bizonyítja a' morális érdekek' hatalmát az anyagiak felett, 's legbiztosabb tanuja az eszmék' győzelmének. Országok 's birodalmak' nagy létének nem annyira gyakorlott nagy seregek, nem jól elrendezett belkormány okai, mint azon fatalisticus közvélemény, melly a' nemzetben él, 's őt képzelt rendeltetésére buzdítja, ragadja. Azon büszkeség, melly a' polgárok' eszméiben a' nemzetet a' többiek' felébe emeli, sokszor ugyan tespedésre vezetett, de eltiprása 's megszüntetése a' győzelem' legerősebb rugóját, a' bizodalmat 's reményt, mindig megtörte. A' nagyság' fogalmait senki büntetlenűl emberek' 's nemzetek' lelkéből ki nem irtja. — Gyönyörűen jegyzé meg Tacitus azon hatalmat, mellyel nevek vad nemzetek' szellemére hatnak, hol a' Nero' halála 's Vespasian' uralkodása közti zavarokban a' Capitolium' elégése' hirének benyomását a' germán 's gall nemzetekre kiemeli: Sed nihil aeque, quam incendium Capitolii, ut finem imperii adesse crederent, impulerat; fatali igne signum coelestis irae datum, et possessionem rerum humanarum transalpinis populis portendi! — De a' rómaiak' roppant birodalmát magát azon roppant idea alkotta, hogy

— — quae de septem totum circumspicit orbem
Montibus, — imperii, Roma, Deûmque locus.

Etele' világdúlásait megfejti a' melléknév, mellyet választott: isten' ostora. Liberté, égalité — e' két szó törte meg Europa' legrégibb, legfényesebb thrónusát, ezek adtak győzelmi erőt a' franczia köztársaság' improvisált katonáinak, a' szövetséges Europa' minden seregei ellen, 's igy Europa' jövőjére is nagy befolyást nyerhet könnyen egy illyen eszme: minden szlávok' egyesülése. — Nekünk ezen ideának ellenében mást kell nevelnünk, hacsak kereskedésünk' jövő életerétől a' Dunától és tengertől megfosztatni nem akarunk, azt, hogy Nagy Lajos' öröksége visszaszálland nemzetünkre, 's Magyarország még egyszer azzá lesz, mivé ezen király 's Corvin Mátyás emelték, Europa' középpontjában a' havasoktól körzött, Dunától átszelt, tengertől kétfelől mosott szép ország, hol a' természet' minden áldásai közt a' municipalis szabadság legszebben virágzott fel, — legyen az, mivé a' természet alkotta, Europa, szíve, melly minden jóért 's nagyért dobogni soha meg nem szünik. ✝

Dr BALLAGI GÉZA.

POZSONYBAN,

NYOMTATTA SCHMID ANTAL

1840.